KRITIKA - 2009. február

KÖNYV

Donáth Péter
A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből 1868-1958

Donáth Péter könyve látszólag a tanítóképzés történetéről szól. A kötetben - nyilván szándékosan - nem szerepel olyan összefoglalás vagy tanulmány, mely 20-30 oldalon elmondaná, mit kell *főképpen* tudni a magyar tanítóképzés 1868 és 1958 közötti történetéről. Donáth ugyanis nem tankönyvet, hanem tudományos munkát írt, s ha jól értem, ars poeticája az, hogy csak a részletek végtelen gazdagságából építhető új tudás, a szintézist pedig alkossa meg - ha már nagyon akarja - mindenki maga.A részletek végtelen gazdagságát a 668 oldalnyi törzsszöveg megírását megelőző (s a könyvben 170 oldalon dokumentált) kutatómunka egyes számaival érzékeltethetjük: 64 levéltár és irattár anyaga került feldolgozásra, 3300 tételből áll a szakirodalmi lista, Itt külön megjegyzendő, hogy támogatták ugyan az OTKA és más források Donáth mögöttes kutatásait, de a felgyűjtött nyersanyagok legnagyobb részét érzékelhetően személyesen vette kézbe.

A könyv - az olvasók nagyobb része számára - az oktatáspolitika történetéről szól általában. Donáthot ugyanis elsősorban az oktatáspolitika érdekli, s a tanítóképzés ideális keret ahhoz, hogy az oktatáspolitika - és az oktatás társadalomtörténete - legtöbb releváns kérdéséről kifejtse álláspontját. Ugyanis a tanítóképzés szinte minden oktatáspolitikai problémába "belelóg". Természetesen elsősorban a népoktatással függ össze, mind mennyiségi, mind minőségi szempontból, hiszen a népoktatás - az önkéntes, illetve helyi kényszerekkel szabályozott, de különösen az országos tankötelezettségen alapuló népoktatás - minden más iskolatípusnál nagyobb mennyiségi és minőségi szórást mutat, s e szórásnak két igen fontos mutatója a tanítók és diákok aránya, a szakképzetlen és szakképzett tanítók aránya. E mennyiségi kérdések természetesen minőségi kérdések is, de még inkább minőségi kérdés, hogy a tanítóképzés során "programozzák a programozókat" (ahogy Donáth jellemzi a folyamatot), alakítják ki azokat a nézeteket és attitűdöket, melyeket a tanítók a népoktatáson keresztül érvényesítenek majd a legszélesebb tömegek felé. Ezt Donáth sokféle módon dokumentálja.

A tanítóképzés az állam-egyház viszony egyik legfontosabb és legsajátosabb terepe, kétféle értelemben: itt marad a leghosszabb ideig meghatározó a felekezeti iskolafenntartás - ugyanakkor ide avatkozik be legnagyobb erővel az állam: ez nem csoda hiszen a középiskolák túl tekintélyesek s túl erős társadalmi beágyazottsággal rendelkeznek ahhoz, hogy a tanügyigazgatás és oktatáspolitika rezdüléseire reagáljanak, a népiskolák pedig túl sokan vannak és egyenként túl jelentéktelenek

ahhoz, hogy gyorsan keresztül lehessen vinni rajtuk bármit is. Donáth könyvéből megtudjuk, hogy az államosítási frontok sokkal komplikáltabbak, mint gondolnánk: az egyházak nagy része erősen ellenzi a tanítóképzők államosítási folyamatát, többre értékelve az autonómiát az államsegélynél is - Balthazár liberális református püspök viszont szorgalmazza azt, s nemcsak pénzügyi oknál fogva, hanem azért, mert úgy látja az egyházak jobban megfelelhetnének feladataiknak, ha a tanítóképzés nem terhelné őket. Az iskolafenntartás körüli érdekek pedig még bonyolultabbak: pl. a kőrösi tanítóképzők megszüntetését kezdeményező helyi presbitérium és a fenntartásához ragaszkodó egyházi vezetés vitája demonstrálja ezt. De a tanítóképzés, mint szakképzés, mint nemzetiségi kérdés stb is középponti helyet foglal el.

A könyv - másfelől - a huszadik századi történelemről szól, általában is. Donáth Péter - ha jól értem - arról beszél, hogy szinte sosincs teljes determináció. Hogy minden diktatúrában a rendszer hétköznapi és "ünnepnapi" működése folyamatosan alternatívákat kínál a rendszer bármely pontján működőknek. A történelem (az egyének felől) úgy is megírható, mint ezeknek a döntéseknek a folyamatos sora. E megközelítést leginkább a Politikai világnézeti diszkrimináció vagy valami más? című kismonográfiában mutatja fel. Ugyanis a tanulmánykötet belül egy külön kismonográfia mutatja be a nagykőrösi (és más városbeli) igazgatók (és más tanárok) intézménypolitikai küzdelmeit 1918 és 1958 között. E kismonográfia csak látszólag fogja át a negyven évet (Donáth módszerével, melyről a későbbiekben még szó lesz, erre nem lenne elég a kismonográfia 330 oldalas terjedelme, kellene legalább 900 oldal.), sokkal inkább a fordulópontokra, a nagy kihívásokra koncentrál. De azért azt világosan látjuk, hogy a fordulópontok nagy döntéseit a hétköznapok kisebb döntéseinek sora követi. Donáth igen egyszerűen oldja meg a történettudomány nagy periodizációs vitáit: a döntést hozó emberek élete, karrierpályája nyilvánvalóan egyetlen folyam: a szorosan vett politikai elitekkel ellentétben a szakpolitikai döntéseket hozó elitek értelemszerűen nem cserélődtek ki sem 1919-ben, sem 1938-ban, sem 1945-ben, sem 1948-ban, sem 1956-ban.A rendszerváltásokon átível a problémák kontinuitása és a személyek kontinuitása is.

A kötet - harmadrészt - egy történetírói módszer, egy tudományos módszer dokumentuma. A módszert Donáth "dokumentatív-elbeszélőnek" nevezi, sajátos szerénységgel. Azonban jóval többről van szó. Donáth technikájának a lényege, hogy minden egyes - lokálisnak tűnő - mozzanatot, mikrotörténést valamiféle kontextusba helyez, s bár nem, vagy nem mindig általánosít, de felkínálja a lehetőséget a gondolkodó olvasó számára, hogy általánosítsa azt. Minden - esetlegesnek tűnő - mozzanatot jelentéssel ruház fel. A dokumentumok és bizonyító anyagok hihetetlenül bőséges közlésével - a jegyzetapparátus nagysága néha meghaladja a törzsszövegét - ugyanakkor lehetőséget ad arra, hogy az adott jelentéssel elégedetlen olvasó másik (más hangsúlyú, vagy ellentétes) jelentést adjon ugyanazoknak a tényeknek. Ez Donáth szándékát tükrözi, olyan szándékot mellyel elméletileg nyilván sokan egyetértenek, megvalósítani mégis kevés történésznek van ereje.

Egy példa: az első világháború idején egy iskola tantestülete - nyilván radikális és szociáldemokrata tanerők befolyására - javasolja a kötelező vallásoktatás eltörlését. Az azonnali határozott fegyelmi fellépést követelő hercegprimási javaslatra adott kettős - illetékes VKM-tisztviselő által fogalmazott és Jankovich Béla kultuszminiszter által parlamentben elmondott - választ Donáth úgy értékeli, hogy a kormányzat ideológiailag is állást foglalt a kötelező vallásoktatás mellett. Minthogy azonban Donáth elég bőségesen közli a levélváltást és a beszédet, az olvasóban egy párhuzamos interpretáció is megfogalmazódhat: annak hangsúlyozása, hogy a kormányzat *nem látta szükségesnek* fellépni a radikális változást kezdeményező iskolával szemben, mondván, hogy az iskola nem sértette meg a törvényt (azaz nem hagyta abba a hitoktatást) csak véleményt nyilvánított. A kormányzati álláspont tehát a kötelező hitoktatás kérdését ezzel *érdemben diszkutábilisnak* nyilvánította - egy olyan országban, ahol még az októberi forradalom után is ellenállt a kormány az állam és egyházak szétválasztásának!

Hasonlóképpen a többféle értelmezés lehetőségét biztosítja a Lux Gyulával kapcsolatos történések bemutatása. Itt Donáth érvelése arra irányul, hogy a német tanítóképző igazgatója a nácizmussal szembenálló lokális oktatáspolitikai tényező volt. A bőségesen idézett korabeli dokumentációból azonban megtudhatjuk, hogy Lux *megkérdezte* a minisztériumtól, hogy diákjai viselhetnek-e Volksbund-jelvényt. Mármost ismeretes, hogy a pártpolitikai jelvények viselése a magyar iskolarendszerben egységesen tilos volt, az igazgató tehát az erre irányuló kérést egyszerűen elutasíthatta volna - így viszont (a felelősséget kétségtelenül elhárítva) kiprovokált egy kifejezetten a Volksbund-jelvényre vonatkozó - azt engedélyező - miniszterelnöki rendeletet. Hogy "a magyar alkotmányhoz hűségre nevelésre" - ami a tanítóképzés alapfeladata volt - ez hogyan hathatott, azért jelzi, hogy a tanítójelöltek nem a Hűségmozgalomhoz csatlakoztak - inkább 38%-uk önként belépett az SS-be. (A többieket a "független magyar kormány" nagyobb dicsőségére 1944-ben *besorozták* az SS-be .). Az egyén számára a legrosszabb időkben is rendelkezésre álló mozgásteret - melyről e kritika előző részében szóltunk - viszont bizonyítja, hogy egy másik helyi oktatáspolitikai szereplő (a magyar és a német tanítóképző közös internátusának igazgatója) éppen a német képző kitelepítését javasolja, hogy a két intézmény eltérő "nevelési preferenciái" egymást ne zavarják.

A bőséges jegyzetapparátus nemcsak azt teszi lehetővé, hogy az olvasó Donáth interpretációjával akár ellentétes véleményt alakítson ki magának, hanem azt is, hogy a tanulmány gondolatmenetétől szinte független másik tanulmányt "állítson össze": a Nagy László köré szerveződött tanulmány jegyzetapparátusából például az 1918-1919-s kormányzattörténet, illetve döntésmechanizmus iránt érdeklődők úgy kaphatnak képet, hogy szinte függetleníthetik magukat a Nagy László jelenségtől.

A "dokumentatív-elbeszélő módszer" azért is indokolatlanul szerény önjellemzés, mert Donáth elemzései legalább annyira tükrözik a

politikatudományi, érdekcsoport-feltáró, érdekcsoport-konstruáló módszert, mint a hagyományost. Mi több, Donáth a történeti statisztikai elemzést is alkalmazza.

Donáth műve - nem tudom egyetértene-e ezzel a szerző - objektíve állásfoglalás egy tudományelméleti vitában. Ez az állásfoglalás arról szól, hogy lehet ugyan, hogy vége a nagy narratíváknak, meg az is lehet, hogy érdemes hosszan lamentálni a tények relativitásáról és konstruált voltáról, s a posztmodern iránt elkötelezett kollégáink lassan az "igen" és "nem" szavak használatát is gyanúsnak tartják, de a tudomány mégiscsak arról szól, hogy minél több történést minél rendszerezettebben fel kell tárni, minél differenciáltabban és minél sokszínűbben nagy (és közepes) narratívákba kell illeszteni.Így "készül" a történelem, s ennek az alternatívája csak az, hogy nem készül, hogy vakon és reményvesztetten bolyongunk az információk tengerében, vagy éppen katekizmusszerű tankönyvfejezeteket olvastatunk hallgatóinkkal.

Donáth műve egyvégtében való végigolvasásra annak való, akit a tanítóképzés története igazán mélyen érdekel. Tanulmányozásra, részleges olvasásra viszont mindenkinek, aki nem tankönyvfejezetekből, hanem elsődleges tudományos produktumokból akarja megérteni a történelmet. S aki meg akarja tanulni, hogyan kell írni a történelmet. *(Trezor Kiadó)*

NAGY PÉTER TIBOR